

Posudek oponenta disertační práce PhDr. Jana Drahoňovského

“ Výkon trestu odnětí svobody z hlediska odsouzených mužů ”

předkládané v roce 2023 na Katedře sociologie

I. Stručná charakteristika práce

Jan Drahoňovský (dále jako autor) se v práci věnuje problematice výkonu trestu odnětí svobody vězňených mužů a za cíl si klade popsat, jak odsouzení muži rozumí výkonu trestu odnětí svobody. Na základě svého kvalitativního výzkumu realizovaného z pozice zaměstnance věznice se autor pokusil předložit „*teoretický model sociální zásoby vědění odsouzených, jenž jim slouží k jejich každodennímu uspořádávání zkušeností a k orientaci během jejich výkonu trestu*“.

II. Stručné celkové zhodnocení práce

Předkládaná práce vychází z autorova vlastního výzkumu, který realizoval z pozice zaměstnance věznice (vězeňského psychologa). Tato metodologicky unikátní pozice/role přináší řadu výhod (ve srovnání s výzkumy realizovanými externími výzkumníky/výzkumnicemi), ale zároveň také řadu úskalí. První (teoretická) část práce je zpracována kvalitně, přičemž autor prokázal obeznámenost s výzkumy produkovanými nejen na poli penitenciární sociologie a dokázal zpracovat značné množství zdrojů. Za problematiku však považuji definování cíle práce, metodologické nedostatky a s tím se pojící interpretaci zjištění a celkový přínos práce. Autor sice v práci sám výslovně uvádí, že se mu cíl práce podařilo naplnit. Po opakovaném přečtení práce si tím však zcela jistý nejsem. Detailně se uvedenému věnuji níže ve svém posudku.

III. Podrobné zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

Na začátku bych chtěl ocenit snahu a odvalu autora pustit se do vězeňského výzkumu. Každý příspěvek do repertoáru (postupně se rozvíjející) penitenciární sociologie je velmi cenný. O to více, pokud vychází z pera zaměstnance věznice. Osobně si výzkumů realizovaných zaměstnanci věznic (z pozic poloinsiderů/poloinsiderek – v souladu s principy Convict Criminology) velmi vážím a kolegy a kolegyně z vězeňské služby se snažím v jejich výzkumných projektech podporovat. Nyní si dovoluji vyjádřit se k posuzované práci.

Autor si vybral relevantní téma pro výzkum (dalo by se říci, že již tradiční téma), které zasadil do rámce oboru penitenciární sociologie. Autor zvolil obvyklou strukturu práce (teoretické vymezení – metodologický popis – prezentace zjištění). Za nevhodné však považuji členění práce do příliš velkého množství relativně krátkých kapitol. To práci tříští a znesnadňuje čtení a (paradoxně i) orientaci v textu. Dělení některých kapitol dále považuji za redundantní (např. kapitoly 5.2, 5.3, 5.4 a další¹). Za lépe zpracovanou považuji první část práce (teoretickou). Autor zde prokázal svou obeznámenost s teoriemi/koncepty užívanými v klasických i současných výzkumech na poli (nejen) penitenciární sociologie. To však mohlo být důvodem pro nepoměr teoretické části práce, které věnoval autor větší prostor ve srovnání s prezentací vlastních zjištění.

¹ Kapitoly 4 a 5 (včetně podkapitol) považuji za částečně redundantní a jejich propojení za krkolomné – některé kapitoly jsou pak jen krátký úvodem a jejich uvádění jako samostatných kapitol text až příliš drobí (příkladně kapitola 5.2).

V první části práce autor zdařile shrnuje dosavadní stav poznání. Je patrné, že autor pracoval s úctyhodným množstvím zdrojů. Rád jsem si první část práce přečetl a získal i částečně nové informace. Za to si zaslouží autor uznání. Řazení některých kapitol však považuji za matoucí, kdy přechody z různých kontextů a střídání témat nepovažuji za logické (příkladně řazení kapitol 3.2.7. a 3.2.8.). Čtenář dostává velký objem informací, což ale může jako nezamýšlený důsledek vést k tomu, že se v uvedených výzkumech a přístupech začne postupně trochu ztrácet (ilustrativně kapitola 5, kde se čtenář neznalý problematiky může lehce ztratit v záplavě informací, předpisů apod.). Též selektivní výběr, který autor v práci činí (jinak tomu ani být nemůže) se na řadě míst zdá být nedostatečně zdůvodněný (např. kapitola 5.4.4. a výběr aktivit vězňených osob). Autor na začátku práce představuje vlastní pozici (konstruktivismus s odkazem na Bergera a Luckmanna) a zdůrazňuje, že přistupuje k odsouzeným jako k aktivním „budovatelům svého sociálního světa“ (str. 15). Za snahu o představení vlastní pozice si zaslouží autor ocenit. Není mi však jasné, jak se jím deklarovaná pozice v jeho práci konkrétně projevila (nezůstalo u pouhého konstatování a odkazu na teoretický přístup²). Celkově ale hodnotím první část práce jako zdařilou.

Největší výhradu mám vůči celkovému pojetí práce a definování cíle. Po opakovaném přečtení mi vlastně není jasné, co bylo hlavním cílem autora. Autor sám uvádí, že „*cílem je vytvořit teoretický model sociální zásoby vědění odsouzených, jenž jim slouží k jejich každodennímu uspořádávání zkušeností a k orientaci během jejich výkonu trestu*“ (abstrakt). Takto definovaný cíl je poměrně ambiciózní a vyvolal ve mně očekávání obecného teoretického modelu s implicitním očekáváním zobecnitelnosti a aplikovatelnosti na celý český vězeňský systém (a možná nejen na něj – autor uvádí, že usiloval o „*porozumění zkoumanému jevu v souvislostech a v plné šíři*“). Na straně 11 poté autor cíl definuje jako snahu popsat, „*jak odsouzení muži rozumějí svému výkonu trestu odnětí svobody*“. Na straně 115 pak autor cíl zužuje na situaci v jedné typické české věznici („*Výzkumným problémem je, jak odsouzení muži rozumějí svému výkonu trestu odnětí svobody aktuálně vykonávaném v jedné z typických věznic s ostrahou*“³).

Zpočátku jsem měl pocit, že chce autor na základě výzkumu v jedné české věznici (Rýnovice) vytvořit obecný model aplikovatelný na ostatní věznice v ČR. Tomu by odpovídal i jeho náhled na Věznici Rýnovice jako na typickou českou věznici. Autor sám ale v závěru své práce hovoří o tom, že Věznici Rýnovice vlastně nelze považovat za typickou a zdůraznil specifika věznic a nepřímou se tak vzdal snahy o zobecnění. V kapitole 7.3.5 autor dokonce varuje před „*přenášením zjištění na celou populaci nebo do jiných věznic*“. K čemu tedy však ale má sloužit teoretický model, když ne ke zobecnění a přenositelnosti? Z toho, co autor uvádí v kapitole 7.3.5 se spíše zdá, že měl zvolit formát případové studie, pokud jeho zjištění nelze zobecnit. Pokud se tedy mělo jednat o případovou studii, pak bych očekával, že bude více pracovat s místními specifiky dané věznice. I pokud by se mělo jednat o zobecnění jen na Věznici Rýnovice, pak bych o uvedeném měl pochynosti související s metodologickými otázkami, které diskutuji níže.

Centrálním tématem výzkumných otázek je pojem rozumění. Lze však podle autora zobecnit rozumění na základě rozhovorů, které během výzkumu provedl? (autor sám uvádí, že „*je třeba zdůraznit, že neexistuje jeden všeobecně sdílený pohled odsouzených na pobyt ve vězeňském zařízení*“).

Autor si pro svůj výzkum zvolil kvalitativní přístup, přičemž neobvyklou byla zejména jeho pozice zaměstnance věznice (vězeňského psychologa). Autor tak měl unikátní přístup do

² Pokud se autor hlásí ke konstruktivistickému přístupu, pak je pro mě poměrně nesrozumitelné užívání pojmů jako „sbírat data“. Tento pojem byl v rámci kvalitativního výzkumu opakovaně problematizován s ohledem na roli výzkumníka/výzkumnice při pobytu v terénu. Zvláště také působí označování respondentů za „zdroj dat“.

³ Tomu odpovídají i výzkumné otázky uvedené na straně 115.

terénu a velkou časovou dotaci pro realizaci svého výzkumu. Proto je pro mě překvapením relativně nízký počet participantů⁴ a jejich výběr, který omezuje heterogenitu populace komunikačních partnerů. Za sebe se domnívám, že z metodologického potenciálu jeho výzkumu šlo vytěžit mnohem více, než 12 relativně krátkých rozhovorů.

V kapitole 6.5 se autor věnuje etice výzkumu, ale do značné míry tak činí na obecné úrovni a spíše diskutuje obecné teoretické „poučky“ o etice, aniž by je precizně vztahoval k vlastnímu výzkumu – jak např. chránil své respondenty/komunikační partnery, když název věznice neanonymizoval a navíc na straně 124 uváděl ještě konkrétní oddíly, ze kterých respondenti pocházeli? Autor uvádí, že se o svém výzkumu nešířil mezi svými kolegy a že si další odsouzení nevšimli jeho výzkumných aktivit – tomu se mi (s ohledem na způsob a rychlost šíření informací ve vězeňském prostředí) nechce věřit, že by si odsouzení mezi sebou neřekli, že zde výzkum probíhá – tento způsob „zajištění etiky“ na mě nepůsobí důvěryhodně. Zároveň kvůli své roli zaměstnance věznice musel zadávat záznamy do interního informačního systému (sice relativně anonymizované, nicméně i tak se tam objevily).

Autor sám svou pozici hodnotí pozitivně s ohledem na přístup k terénu (s tím lze souhlasit). V práci ale postrádám více kritické reflexe možného ovlivnění výzkumu, který z této unikátní metodologické pozice také plyne. Za problematický například považuji autorův výběr participantů na základě jím předem stanovených kritérií. Zde uvedu citace z práce: „*Při výběru adeptů bylo přihlédnuto v první řadě k jejich kulturní kompetenci, ve druhém plánu pak k tomu, zda jsou dobří vypravěči. Velkou roli hrála osobní sympatie*“ (str. 123 až 124). Takovýto výběr participantů měl (dle mého soudu) na heterogenitu vliv a možné zobecnění prezentovaného teoretického modelu se tím snižuje. O to více, když autor na straně 177 uvádí, že došlo k „*sestavení souboru tvořených takřka výhradně účastníky s pozitivními nebo neutrálními postoji vůči organizaci*“. Jak moc heterogenní skupinu odsouzených do svého výzkumu tedy zahrnul? Vynechal ty, kteří měli „*problematický výkon trestu*“ – takoví odsouzení by ale přeci mohli poskytnout důležitou perspektivu. S ohledem na obecné složení vězeňské populace v ČR mám obavu také z toho, že „*vzorek*“ nebyl vyvážen ani z pohledu dosaženého vzdělání. Nedomnívá se autor, že tyto faktory mohou ovlivňovat rozumění výkonu trestu a že tedy mohlo dojít ke zkreslení jeho závěrů? Jinými slovy, ono rozumění může být ovlivněno řadou různých faktorů, přičemž se zdá, že autor většinu z nich ve výzkumu nepodchytil (do výzkumu nezahrnul).

Na straně 124 odkazuje autor na to, že někteří odsouzení hovořili o „*větších expertech*“ na vězeňský život, než jsou oni sami. Je škoda, že se jich autor nezeptal, o koho se má jednat a na základě čeho tuto „*expertizu*“ odsouzení ustavují a případně takové vězněné osoby do výzkumu nezahrnul. Autor sám dokonce zkreslení v práci připouští (v kapitole 7.3.2.), nijak to ale neproblematizuje. Podle mého názoru nelze zjištění získaná autorem dostatečně zobecnit ani na samotnou Věznici Rýnovice, natož pak na celý vězeňský systém ČR.

Pokud tedy mělo být cílem práce vytvoření obecného teoretického modelu, pak musím konstatovat, že se tohoto cíle autorovi dosáhnout nepodařilo. Pokud mělo být cílem popsat situaci v jedné konkrétní mužské věznici, pak se tohoto cíle podařilo autorovi dosáhnout jen částečně (s ohledem na výše uvedené metodologické nedostatky). Otázkou tak je, jaké nové poznání autorova práce přináší a jak posouvá poznání v oboru penitencární sociologie? Toto by měl autor reflektovat během obhajoby.

Celkově nepovažuji způsob prezentace zjištění za šťastně zvolený a mě osobně se v části s prezentací výsledků špatně orientovalo. Autor v kapitole 7.3.1. konstatuje, že vytvořil jeden teoretický model, který však „*specifikoval*“ v dílčích modelech/diagramech. Autor se tím snažil předejít nepřehlednosti jeho modelu. To se mu však, dle mého soudu, příliš nepovedlo

⁴ Autor hovoří o tom, že „*byla stanovena kvóta získání patnácti informátorů*“ (str. 123). Co tím má na mysli? Kvótní způsob výběru nebo pouze stanovení hranice patnácti rozhovorů? Proč poté dopředu stanovovat číslo 15 – na základě čeho?

a zorientovat se v jeho diagramech je poměrně složité. Na řadě míst navíc autor opakoval stejné argumenty.

Poměrně podrobný popis analýzy (včetně vytváření kódů) považuji za přínosný, umožňující hlubší vhled do autorova analytického postupu. S ohledem na sílící trend otevřeného přístupu k vědeckým datům chápu snahu autora dát do přílohy doslovné přepisy rozhovorů. Já osobně však uvedené považuji za problematické (pro hodnocení práce to ale není podstatné, pouze jsem reflektoval autorem zvolený postup). Co mě však zarazilo byla relativně krátká délka přepisů, která však souvisí s relativně krátkou dobou konání rozhovorů (45 až 90 minut). Podle mého názoru nelze během 45 minut (dokonce se domnívám že ani během 90 minut) realizovat skutečně hloubkový rozhovor, což měla být hlavní autorova metoda. I toto přispívá k mým obavám o kvalitě „metodologické práce a analyzovaných dat“.

Ani po formální stránce však není práce bez větších nedostatků. Zde si dovoluji ilustrativně uvést ty, které považuji za výraznější:

- drobné gramatické a formální nedostatky („50.–80. let“ na str. 11), nelogické vytučňování jmen některých autorů a vybraných pojmů (např. od str. 24 – do té doby tak autor nečinil, není tedy jasné, proč jsou někteří autoři „vytučnění“ a jiné ne), nesprávné užívání/střídání zkratk a pojmů (např. USA x Spojené státy americké x Spojené státy; užívání zkratky VSČR x plný název organizace),
- překlepy („obsah“ a „sociálníního“ na str. 15, chybějící nebo špatné užívání závorek např. str. 40 a 41 apod.),
- zhruba od třetí kapitoly nesedí čísla stran textu s číslováním stran v obsahu práce,
- používání zdvořilých na některých místech nepůsobí dobře a do disertační práce bych je nazahrnoval (např. křesílka na str. 125) – mimochodem je zajímavé, jak autor při popisu své kanceláře užívá pojem křesílka a při popisu kanceláře kolegy již hovoří o křeslech ☺ ,
- na některých místech autor užívá pojem instituce způsobem, který může být pro čtenáře matoucí – při obhajobě by autor mohl objasnit, jak tento pojem chápe ve vztahu k pojmu formální organizace,
- nepodložená tvrzení – např. „Erving Goffman je nejcitovanějším autorem s ohledem na téma vězeňství, přičemž za svůj úspěch vděčí jedinému dílu...“ (str. 20). Toto by si zasloužilo vysvětlit – z jakých statistik/databází autor vychází a je to skutečně Goffman? Nemohli bychom za nejcitovanějšího označit Foucaulta? Je Goffman známý jen díky jednomu dílu?
- s některými tvrzeními dokonce souhlasit nemohu vůbec, např. „Díky globalizaci a působení nadnárodních organizací se smazávají rozdíly mezi různými zeměmi (USA, západní Evropa, východní Evropa)“ (str. 57).

IV. Dotazy k obhajobě

Jaký je hlavní cíl práce a jak se jej podařilo naplnit?

Bylo cílem práce vytvoření teoretického modelu? Pokud ano, povedlo se autorovi vytvořit takový model a jaká je případná přenositelnost uvedeného modelu na jiné věznice v ČR?

Proč se autor omezil na 12 (respektive na kvótu 15) rozhovorů (s ohledem na jeho unikátní metodologické možnosti – ve smyslu přístupu do terénu) a považuje autor délku rozhovorů v rozsahu 45 – 90 minut za dostatečnou pro realizaci hloubkových interview?

Jaké unikátní poznání přináší autorova práce a jakým způsobem posouvá obor penitenciární sociologie, ke kterému se autor hlásí?

V. Závěr

Hodnocená disertační práce je na hranici ne/splnění požadavků kladených na disertační práce v oboru sociologie. Po zvážení silných a slabých stránek práce jsem se po dlouhé úvaze přiklonil k následujícímu hodnocení.

Předložená disertační práce **nesplňuje** požadavky kladené na disertační práci, a proto ji **nedoporučuji** k obhajobě a předběžně ji klasifikuji jako **neprospěl**.

Dodatek: uvedené hodnocení se mi nepíše snadno, jelikož podporuji výzkumné aktivity zaměstnanců věznic a v práci shledávám jisté přínosy. Z mého pohledu však převážily popsane nedostatky, na základě kterých nemohu práci v předložené podobě doporučit k obhajobě. Jedná se však o dílčí hodnocení jednoho oponenta a autor má během obhajoby prostor vyvrátit uvedené pochybnosti a svou práci obhájit i přes můj nedoporučující posudek.

2. 1. 2024

Lukáš Dirga